

ЎРТА АСР ЁДГОРЛИКЛАРИ БЕЗАКЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ БОСҚИЧЛАРИ

Аъзамова Дурдона Авазжон қизи

Магистр

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада ўрта аср ёдгорликлари безакларининг ривожланиши, йиллар ўтгани сари ўзгариб бориши ҳамда давр ва замон талабидан келиб чиққан ҳолда шаклланганлиги ҳақида сўз боради. XVIII-XIX асрларда ўрта аср ёдгорликлари безакларини биноларда қўллаган усталарнинг ёдгорликлар безаклари қайта тикланишига ҳамда ривожига қўйган хиссаси ва уларнинг ишларига таъриф берилган.

Калит сўзлар: *кошинли қоплама, терракота, Калон минораси, сталактит, хом гишт, пахса, ганч ўймакорлиги, нақш-кундал, меҳроб, гумбаз, масжид-мақбара.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается развитие убранства средневековых памятников, как они менялись с годами и формировались исходя из потребностей эпохи и времени. Описан вклад мастеров, использовавших украшения средневековых памятников в постройках XVIII-XIX вв., в реставрацию и развитие убранства памятников и их работы.

Ключевые слова: *изразцы, терракота, минарет Калон, сталактит, кирпич-сырец, пахса, резьба по ганчу, нахи-кундаль, михраб, купол, мечеть-макбара.*

КИРИШ

Ўрта асрларда интерьер безакларининг ўзига ҳослиги, асосий меъморий безак фондини ташкил қилиши билан аҳамиятлидир. Безаклар шаклланиши даврида бир қатор ўзгаришларга учраган бўлса-да, асос ўзгармаганлигини кўришимиз мумкин.

Ўрта Осиё ва Эрон меъморчилигида 10-аср охиридан қора тошли кошинли қоплама қайд этилган. У қуйидаги эволюцияни бошдан кечиради: пиширилган лойнинг табиий рангини сақлаган ҳолатда кесилган гиштлар терими орқали (X-XII асрлар); сирланган - кўк, кейин эса мовий ва оқ элементлардан фойдаланилиб ишланган, ўйилган - сирланмаган терракота пайдо бўлиши (XII - XIII аср бошлари); 14-асрдан бошлаб Эрон ва Хуросон, Мовароуннаҳр ва Хоразм меъморчилигида полихром безакнинг ғалабаси рўй берган [1]

Ўзбекистоннинг мохир усталари ўз тажрибаларидан фойдаланиб, Калон минорасида сталактит ва терракота қопламаларини тиклаш (XII аср), Мағоки Аттори масжидини (XII аср) ғиштли мозаикасини реконструкция қилиш, Шер-Дор мадрасаси (XVII аср) йирик портални қайта ётқизиш бўйича энг мураккаб ишларни амалга оширди. Абдулазизхон мадрасаси портали ганч сталактитларини (XVII аср) ва Бухородаги Сомонийлар мақбараси (IX-X аср)даги фигурали ғишт қопламаларини тиклашда катта маҳорат кўрсатишди[2]

Бундай сай-ҳаракатлар туфайли кўпгина ёдгорликлар сақланиб қолинди ва улардан қимматли маълумотлар олинмоқда. Мохир усталарнинг мактаблари ташкил этилиб, улардан чиққан шогирд-усталар ўз билимлари орқали кўплаб ишларни амалга оширишган.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

XVIII аср охири - XIX асрларда Қўқонда, Фарғона, Бухоро каби шаҳарларда етук халқ усталари етишиб чикди. Наққошлик, ганчкорлик, мисгарлик, чилангарлик ва бошқа санъат турлари ривожланди. Қадимда хунар мукаддас саналган. Ўзбекистон қадимда хунармандлар маркази бўлган десак хато қилмаган бўламиз[3]

Самарқанддаги маданий ёдгорликларни яратган улуг устозларимиздан айримларининг табаррук номларини эслаш бурчимиздир. Улардан баъзилари XIV асрда бунёд этилган улкан Бибиҳоним масжидининг захматкаш Мубошири уста меъмор Ҳофиз Абрунинг қўлёзмасида кўрсатилган, бу қўлёзма Истамбулда сақланади. XIX асрда яратилган Шоҳи зинда ансамблининг ғишткор усталари ва кошинкорлари: уста Али Сайфиддин ва уста Али Нуриддин. Кошинпаз усталар: ота-ўғил устод Шамсиддин ва устод Зайниддин Бухорийлар, Шайх Хожа Аҳмад мақбарасини уста Фахрали курганлар. Шунингдек, ёғочсоз ва эшикларни ясаган устод Юсуф Шерозий, Кошинбурриш ва ҳаттот устод Шайх Маҳмуд бинни Хожи Бангир ал-Тургоний-Табризий. Киришда чап томон айвондаги ганч устаси – уста Сиддиқлар хизмат қилганлар. 1910 йил уста хўжа Абди-Дорун мақбара айвонида баъзи ишларни бажарган. Гўри Амир мақбарасини бино қилган усталар: Ал Абад, Ал Заиф (камтарин) Муҳаммад ибн Маҳмуд, Ал Бано, Ал Исфаҳонийлардир[4]

1920—40-йилларда Ўзбекистонда кўзга кўринган безак санъати усталари – уста хожи Бобо Хаётоза, уста Ҳофиз Иброҳимов, уста Мажид Қурбонов, уста Ширин Муродов (Бухоро), уста Абдуқодир, уста Акрам, уста Шамси Ғофуров, уста Абдурашид, уста Қули Жалиловлар (Самарқанд) ва бошқа кўплаб Бухоро, Самарқанд, Тошкент, Фарғона усталари етишиб чикди[2]

Безак ва шаклларнинг ривожланиш босқичларини ёдгорликлар интерьерини таҳлил қилиб хулоса қилсак бўлади. Ёдгорликларнинг интерьер безаклари қўлланилмаган қисмлари конструктив қисмлар очик ҳолида қолдирилса-да, уларда ҳам ўзига хос тартиб ва жозибадорлик мавжуд бўлган. Интерьерни янада гўзал кўриниши учун ёруғлик муҳим аҳамиятга эга бўлган.

Давр ўтиши билан нақшлар тури ҳам бойиб борган. Жумладан, IX-XII асрларда ғиштдан кесиб нақш чиқариш ҳамда ганч ўймакорлиги кенг қўлланилади. XIII асрда ранг қўлланила бошлади. XV асрда маъмурий, диний обидалар интерьеридида мармар тош, қаватма - қават ёпиштирилган бўртма қоғоз устига зарҳал юритилган нақш-кундал (папье-маше) кенг ишлатилади[2]

"Меъморчилик ёдгорликларининг баъзи фасадларида жонли мавжудотлар тасвирланган кошинли ва сирли намоёнлар ҳозирга қадар сақланиб қолган. Масалан: Шаҳрисабздаги Оксарой (1380-1405 йил) пайтоғи шерлар расми солинган намоёнлар билан безатилган. Анов масжиди (1456 йил) пештоқининг равоғи тепасида аждарлар тасвирланган тимпан бўлган[4]

Темурийлар салтанати бинолари интерьери ҳақида миниатюралар ҳам маълумот бериши мумкин. Бунда Камолиддин Бехзоднинг сарой ички муҳити тасвирланган миниатюралари муҳим ўринни эгаллайди.

Ганчкорликнинг гуллаб-яшнаган даври XVIII асрнинг охири — XIX асрнинг бошлари бўлди. Унинг услублари, техникаси анча мураккаблашди. Ганч ўймакорлигининг барча турлари ривожланди. Қурилган биноларда халқ усталари ёрқин жилвали бўёқлар билан ганчга жило бердилар.

Безакларнинг ҳамма турларига хос аниқ композицион қонунлар ишлаб чиқилди. Бухоро безакларидаги майин гуллар жуда ҳам нафис, Марғилоннинг гулдор безаклари яхлит кўринишга эга, Тошкентники эса қатъий ва аниқ ритм асосида тузилган, Хиванинг динамик ўйма нақшлари ўзига хос спиралсимонлиги билан фарқ қилади[5]

Марказий Осиёда ёзув ҳарфларининг ўзидан гул чиқариб ёзиш одати ҳам бўлган. Бунга Хивадаги Жума масжидининг қадимий устунлари гувоҳлик беради. Уларда ёзув ҳалқаси устун танасининг пастроқ қисмида жойлаштирилган. Кўпроқ "алиф", "лом" ҳарфларининг юқорироғидан ислими ва барг нақшлари ажратиб чиқарилган (Туякбаева Б. Т., 1989, 34-б.).

Ҳар бир даврда ҳам ёруғлик, ёритиш тизимини ташкил этиш интерьер нафислиги учун зарурий омил эди. Турар-жой биноларида дераза ва дарчалар, мақбараларда панжарали туйнуклар, чиллахоналарни ёритувчи ўзига хос

туйнуклар буларнинг барчаси ёритиш тизимининг пухта ўйлаб чиқилганлиги далилидир.

ХУЛОСА

Безаклар йирик безаклардан нисбатан нафис безакларга ўзгариб борган. Интерьер конструкциясида аввалига хом ғишт, пахса қўлланилган бўлса, кейинчалик пишиқ ғишт кенг миқёсда ишлатилган. Пишиқ ғишtdан аввалги даврларда ҳам фойдаланишган, фақат нисбатан камроқ миқёсда бўлган. Қизиқарли томони шундаки, янги безак услуби кириши билан эскиси чиқиб кетмаган, балки ёнма-ён қўлланилган. Шу туфайли ёдгорликни қайси даврга тегишлилигини аниқлаш қийин кечган пайтлар кўп бўлган.

REFERENCES

1. Пугаченкова Г. “Зодчество Центральной Азии XV век” Т. 1976. 35 б
2. Ремпель Л.И. “Архитектурный орнамент Узбекистана” 1961 533-534 б.
3. Ғуломов К. “Амалий санъат” Т. 2007. 21 б.
4. Булатов С., Мансуров Ў. “Миллий меъморчиликда амалий санъат фалсафаси” Т. 2005. 144 б.
5. Қаямов Н.Р. “Декоратив амалий санъати йўналиши бўйича лойиҳалаш” Т. 2007. 5 б.